

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1079
TÂBÎÛN DÖNEMİ TEFSİRİ ve
MEDİNELİ MÜFESSİRLER

Dr. Ceyda GÜRMAN

Editör:
Prof. Dr. İsmail Çalışkan

ISBN: 978-625-8146-42-4

1. Baskı, Haziran 2022, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 24.03.2022
tarih ve 167 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Bu eserin ilmî / edebî redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 48058

BASKI:

Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde No. 11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

TÂBÎÛN DÖNEMİ
TEFSİRİ VE
MEDİNELİ
MÜFESSİRLER

Dr. Ceyda GÜRMAN

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Tekirdağ/Çorlu'da doğdu. 2008 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2011 yılında Marmara Üniversitesi Tefsir Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. 2009'da Diyanet İşleri Başkanlığına Kur'an kursu öğreticisi olarak atandı. 2013 yılında Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde ardından Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde araştırma görevlisi olarak görev aldı. Yalova Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri/Tefsir Ana Bilim Dalı'nda 2020 yılında "Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler" adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2021 yılında Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Dr. Öğr. Üyesi unvanını aldı. Hâlen aynı üniversitede görevine devam etmektedir. Evli ve üç çocuk annesidir.

Yayımlanan çalışmaları şunlardır:

Kitap Bölümü

- Hicrî I. Asır Basra ve Tefsir İlmi Açısından Önemi, *Hicrî Birinci Asırda İslâmî İlimler*, İstanbul: Ensar Yay., 2020.
- Hicrî İkinci Asırda Bağdat'ta Tefsir: Hüseyim b. Beşîr ve Tefsire Katkısı, *Hicrî İkinci Asırda İslâmî İlimler*, İKSAD Yay., 2022.

Makale

- Ekol Eksenli Tefsir Tarihi Yazıcılığında İhmal Edilen Şehir Basra ve Basralı Meşhur Müfessir Tâbiiler: Ebü'l-Âliye, Hasan-ı Basrî, Katâde, TADER, 2021.
- Medineli Kadın Sahâbe ve Tâbiûnun Tefsire Katkıları, ESKİYENİ, 2021.
- Kur'an'ın Kur'an ile Tefsirinin Erken Dönem Temsilcisi: Etbâu't-tâbiinden Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798), TADER, 2020.
- Molla Hüsrev'in Risâle fi Esrârî'l-Fâtiha Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi, USÛL, 2017.

Uluslararası Bildiri

- Katip Çelebi'nin Keşfü'z-Zunûn Adlı Eserinde Tefsir İlmi: Müfessirler ve Tefsir Eserlerine Dair Bir Değerlendirme, *İslâm Medeniyetinin Keşfi Kâtip Çelebi'yi Anlamak*, İstanbul: Hiper Yayın, 2021.

Kitap Kritiği

- Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Ḳur'âniyye (haz.). Mevsû'atu't-Tefsiri'l-Me'sûr. Beyrut: Dâru İbn Hâzım; Cidde: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Ma'lûmâtî'l-Ḳur'âniyye bi-Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâṭibî, 1439/2017. 1. Baskı. 24 c. ISBN (takım): 978-603-02-4463-8, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020.
-

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IX
ÖN SÖZ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÂBİÛN VE MEDİNE: KAVRAMSAL VE TARİHSEL BİR TAHLİL

A. Kavramsal Çerçeve	19
1. Tâbiûn Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı	19
2. Tefsir Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı	24
B. Medine’de Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat	25
1. Emevî Yönetimi ve Medine Ulemâsı	28
2. Siyasi ve İtikadî Fırkaların Medine Sosyal ve İlmî Hayatına Etkileri ..	31
3. Mevâlinin İlim Hayatındaki Yeri	37
4. Medine’de Eğitim Öğretim Faaliyetleri ve Mescid-i Nebevî	42
C. Hadis ve Fıkıh İlmî Açısından Medine	48
D. Siyer ve Megâzî İlmî Açısından Medine	54

İKİNCİ BÖLÜM

TÂBİÛN DÖNEMİ TEFSİRİ VE İLİM MERKEZLERİ ARASINDA MEDİNE

A. Tefsirin Doğuşu ve Tâbiûn Tefsirinin Özellikleri	59
1. Tefsirin Doğuşu	59
2. Tâbiûn Tefsirinin Üslup (Tarz) ve Kaynak Bakımından Özellikleri	63
B. Tâbiûn Tefsirinde Ekolleşme İddiası	68
C. Tâbiûn Dönemi İlim Merkezleri ve Meşhur Müfessirler	80
1. Hicaz	84
2. Irak	89

a) Basra	92
b) Kûfe	95
3. Şam	98
4. Yemen, Mısır ve Horasan	100
D. İlim Merkezleri Arasında Medine ve Tefsir Faaliyetleri.....	103
1. Medineli Sahâbenin Tefsire Katkısı	106
a) Tefsirde Öne Çıkan Medineli Sahâbiler	107
b) Übey b. Kâ'b ve Medine Tefsir Ekolü Hakkında	116
2. Medineli Tâbiûn Müfessirler Arasında Ebû'l-Âliye'nin Yeri	122
3. Medinelilerin Kur'an Tefsiri Aleyhindeki Rivayetlerinin Değerlendirilmesi.....	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEDİNELİ TÂBİÜNÜN KUR'AN YORUMLARI

A. Meşhur Müfessirler	138
1. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî.....	138
a) Tefsir İlmindeki Yeri ve Önemi.....	149
b) Tefsir Rivayetleri ve Kur'an Yorumu	151
i. Hz. Peygamber Sözleri ile Tefsiri.....	155
ii. Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri	156
iii. Sahâbeden Aldığı Tefsir.....	161
iv. Kendi Re'yi ile Tefsiri.....	166
v. Ulümü'l-Kur'an'a Dair Açıklamaları.....	174
2. Zeyd b. Eslem	202
a) Tefsir İlmindeki Yeri ve Önemi	210
b) Tefsir Rivayetleri ve Kur'an Yorumu	213
i. Hz. Peygamber Sözleri ile Tefsiri	216
ii. Kur'an'ı Kur'an ile Tefsiri.....	220
iii. Sahâbeden Aldığı Tefsir.....	221
iv. Kendi Re'yi ile Tefsiri.....	224
v. Ulümü'l-Kur'an'a Dair Açıklamaları	234
3. Kurazî ve Zeyd Tefsirlerinin Mukayesesi	247
B. Tefsire Katkısı Bulunan Diğer Medineli Tâbiûn	251
1. Urve b. Zübeyr.....	252
2. Saîd b. Müseyyeb	257
3. Ömer b. Abdülazîz	262

4. Atâ b. Yesâr	272
5. Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır	281
6. Nâfi' Mevlâ İbn Ömer	291
7. İbn Şihâb ez-Zühri	296
C. Medineli Kadın Tâbiûn ve Tefsire Katkıları	306
D. Kıraatte Meşhur Medineli Tâbiûn	313
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	319
KAYNAKÇA.....	325

ÖN SÖZ

Hamd, Yüce Allah’a (c.c.), salât ve selâm Resûl-i Ekrem Efendimize olsun.

Tâbiûn dönemi yeni fetihlerle İslâm topraklarının genişlediği, toplumun Acem ve mevâlî nüfusla birlikte kozmopolit bir yapıya büründüğü, ilmî ve kültürel canlılığın arttığı; tefsir, fıkıh, hadis ve kelâm gibi İslâmî ilimlerin geliştiği ve tedvîn edilmeye başlandığı çok önemli bir zaman dilimidir. Bugün anladığımız manada tefsir faaliyetleri tâbiûn eliyle neşvünema bulmaya başlamış ve Hz. Peygamber ile sahâbenin tefsirine ulaşmada tâbiûn yegâne halkayı oluşturmuştur. Sahâbenin tedrisinden geçen tâbiûn, onlardan aldıkları ilmî mirası kendilerinden sonraki nesillere özenle aktarmış, varisi oldukları kültürü yeni yorum ve ilmî birikimleriyle zenginleştirmiştir. Tâbiûn dönemi ilmî faaliyetlerin en yoğun devam ettiği şehir şüphesiz İslâm’ın toplumsal hayatta da yaşanır hâle geldiği Medine’dir. Hz. Peygamber döneminde elde ettiği otoriteyi uzun yıllar koruyan Medine, ilimlerin merkezi olma ayrıcalığını tâbiûn döneminde de sürdürmüştür. Tefsire katkı sunan birçok isim Medine’nin ilmî ortamından istifade etmiş, gittikleri beldeelerde ilim halkaları kurarak öğrenciler yetiştirmiştir. Özellikle hicri ilk asırda Medineli ulemânın, diğer belde ulemâsı arasında ön plana çıktığı görülmektedir. Tefsirde adına sıklıkla rastlanan başta Muhammed b. Kâ’b el-Kurazî ve Zeyd b. Eslem olmak üzere Urve b. Zübeyr, Saîd b. Müseyyeb, Ömer b. Abdülazîz, Atâ b. Yesâr, Muhammed el-Bâkır, Nâfî’ ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi meşhur tâbiûn Medinelidir. Bugün elimizde bulunan ve senedi tam nakleden tefsir eserlerindeki rivayetlerin çoğunluğunun tâbiûna ait olması konunun önemini ortaya koyan hususlar arasında yer alır. Bu önemine rağmen, tâbiûn dönemi tefsiri ile Medineli âlim tâbiûnun tefsir faaliyetleri hakkında beklenen

düzeyde akademik ve ilmî çalışmanın bulunmayışı, bizi bu konuyu incelemeye sevk eden en önemli etken olmuştur.

Severek ve azimle çalıştığım bu konunun her aşamasında destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Süleyman Aydın'a, çok kıymetli yönlendirmeleri, ilmî ve akademik tenkitleriyle katkı sunan Doç. Dr. Fatma Kızıl'a ve kisve-i tab'a bürünmesinden önce eseri baştan sona titizlikle okuyan, hem şekilsel hem muhtevaya yönelik düzeltme ve teklifleriyle yol gösteren sayın Prof. Dr. İsmail Çalışkan'a teşekkürü borç bilirim. Eğitim hayatımda ilimlerinden istifade ettiğim başta Prof. Dr. Muhsin Demirci olmak üzere Prof. Dr. Bahattin Dartma, Prof. Dr. Ömer Çelik'e ve tüm hocalarıma teşekkür ederim. Bu uzun soluklu zor süreçte, her zaman destekçim olan kıymetli eşime ve aileme de hasseten şükranlarımı arz ederim.

Talibi olduğum ilim yolunda beni hiç yalnız bırakmayan kıymetli anneme ve âhiret yurduna irtihal eden babamın aziz ruhuna...

Rabb-i Rahîm'in onlar için sadaka-i câriye kabul etmesi niyazıyla...

"...vemâ tevfiği illâ billâh..." Hûd 11/88.

Ocak 2022

Ceyda GÜRMAN